

RECENZII

Adrian Mureșan, *Vârstele subversiunii: N. Steinhardt și deconstrucția utopiilor*, Cluj-Napoca, Editura OMG, 2020, 473 p., ISBN 978-606-95103-1-5.

V-ați întrebat, vreodată, ce a citit Nicolae Steinhardt? Sau oricare alt om de cultură (filosof, literat, istoric, sociolog) român ce a avut o contribuție remarcabilă la domeniul în care a activat? Adrian Mureșan a făcut-o, în mai multe rânduri, cel mai recent în admirabila monografie dedicată operei și vieții lui N. Steinhardt: *Vârstele subversiunii: N. Steinhardt și deconstrucția utopiilor*, apărută la finele anului 2020 la Editura OMG din Cluj-Napoca. *Vârstele subversiunii* este o carte densă, o incursiune excelentă în opera acestui important eseist român și în perioada în care a trăit și și-a desfășurat activitatea, o radiografie a României prin analiza celor două vârste ale gândirii lui Steinhardt.

Argumentul de la care pleacă Adrian Mureșan este tocmai actualitatea lui Steinhardt: „Ideile și numele lui N. Steinhardt continuă să fie vehiculate frecvent în contemporaneitatea culturală românească, în publicistica literară ori teologică, în cărțile de critică, de eseistică, de științe politice, de drept, de memorialistică ori de istorie, în efervescența mitogenetică a anilor '90 sau chiar în dezbaterile socio-culturale de dată foarte recentă“ (p. 19).

Născut la 29 iulie 1912, într-o familie evreiască, Steinhardt învață la liceul „Spiru Haret“ din București, unde îi are colegi pe Alexandru Ciorănescu, Constantin Noica, Mircea Eliade, Arșavir Acterian, Haig Acterian, Alexandru Paleologu, Dinu Pillat sau Barbu Brezianu. Își ia bacalaureatul în 1929, apoi urmează cursurile Facultăților de Drept și Litere. Își susține licența în 1934, iar doctoratul în 1936. Frecventează cenaclul „Sburătorul“ și, în aceeași perioadă, publică diferite articole în „Revista burgheză“. Urmează studii în Franța și în Anglia, iar în 1939 se alătură redacției „Revistei Fundațiilor Regale“, recomandat de Camil Petrescu. După doar un an e înlăturat, însă revine la RFR după război. „Raportat la generația sa, strict din perspectivă *stilistică*, scrisul lui Steinhardt nu este îndatorat într-atât filierei Noica – Eliade (și rădăcinilor sale naeionesciene), cât matricii Ionesco – Cioran (și rădăcinilor sale caragialiene)“ (p. 21). De altfel, lui Mircea Eliade i-a păstrat o neștirbită prietenie, dovadă și schimbul lor epistolar de durată¹.

După 1947, Steinhardt este dat afară din barou, e angajat în tot felul de slujbe mărunte, iar textele îi sunt interzise. În 1959, grupul de prieteni din care făcea parte este arestat, primul dintre ei fiind Constantin Noica. Refuzând să fie martor al acuzării, Steinhardt este, la rândul său, arestat, judecat și condamnat la 12 ani de muncă silnică. Începe să ducă o viață creștină autentică, iar după moartea tatălui său în 1967, își caută o mănăstire. În 1973, Noica îi găsește „locul potrivit“: mănăstirea Rohia. Pe 16 august 1980, Steinhardt se călugărește și primește în grijă biblioteca mănăstirii. Reintră în viața literară publicând traduceri, eseuri, cronici și o serie de volume. Se stinge din viață la 29 martie 1989.

¹ Vezi schimbul epistolar inclus în *Postlegomena la Felix Culpa. Mircea Eliade, evreii și antisemitismul*, vol. 1, ediție de Mihaela Gligor și Liviu Bordaș, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 93-120.

Urmând traiectoria vieții lui N. Steinhardt, Adrian Mureșan creionează în volumul său un portret ultim al marelui eseist. Mureșan pornește de la volumul publicat de Steinhardt în 1976, *Între viață și cărți*, și urmărește strategiile subversiunii culturale. Subversiunea e privită ca metadiscurs și exemplificată cu un alt volum semnat de Steinhardt în 1980, *Incertitudini literare*. Cele două premise ale vieții lui Steinhardt, teologia și dreptul, se întâlnesc în ceea ce Mureșan numește „fenomenologia denunțului”, cu referire strictă la volumul din 1983, *Critică la persoana întâi*. Viața și parcursul ultimilor ani ai lui Steinhardt, ca de altfel și instrumentele folosite pentru trăirea acelei realități, pot fi urmărite în analizele dedicate volumelor *Escale în timp și spațiu...* (1987) și *Prin alții spre sine* (1988).

Prima parte a volumului oferă, după cum ne spune autorul, anumite „premise pentru o gramatică a subversiunii culturale”. Astfel, „scrierile lui Steinhardt sunt extrem de relevante pentru analiza discursului subversiv și pun în mișcare multiple elemente sau strategii subsumabile unei gramatici a subversiunii culturale” (p. 115). În cercetarea sa, Adrian Mureșan se oprește asupra vocației literare a lui Steinhardt, „sprijinită atât pe o cultură literară enciclopedică și, deci, pe o bulimie a lecturilor și a conexiunilor culturale, cât și pe un temperament ludic, trădând o ușoară slăbiciune pentru teatralizare și pentru frivolitate, mereu aflat în căutarea nuanțelor și stăpânit de o curiozitate de nestăvilit” (p. 119).

Lui Adrian Mureșan îi sunt familiare toate textele dedicate până acum lui Steinhardt, iar eleganța discursului său dovedește nu doar o foarte bună pregătire, ci și o naturalețe a scrisului înălțat la rang de artă. Scrierea lui Adrian Mureșan curge precum un râu, când mai năvalnic, când mai domol, urmând, firesc, curgerea vieții subiectului său și trăirile lui, eminent expuse în capitole cu o înaltă încărcătură simbolică. Adrian Mureșan încearcă, însă, și comparații cu elemente ce țin mai degrabă de discursul postmodernist, decât de opera lui Steinhardt. Interesant din acest punct de vedere e conceptul de om-graniță, pe care îl propune: „Subversiv atât pe dinăuntru, cu sine însuși (*indoor, subversiune idealistă, perpetuă*), cât și în afară, în raport cu istoria (*outdoor, subversiune istoricistă, intermitentă*), discursul acestui om-graniță propune un candidat ideal, un subiect veritabil pentru gramaticalizarea subversiunii culturale” (p. 135).

Lumile (nu atât cele simbolice, literare, cât cele fizice, geografice) în care s-a mișcat Steinhardt ne oferă o altfel de imagine despre marele eseist. Îl interesau chiar și cele mai mărunte lucruri, priveliști sau idei. „În vizitele întreprinse în Occident la finalul anilor '70, în deplin contrast cu situația de acasă, călătorul are viziunea acelei Europe cosmopolite” (p. 320), iar „Parisul și Londra reprezintă pentru cosmopolitul Steinhardt două modele identitare, lingvistice, culturale și chiar spirituale, deși net diferite între ele” (p. 322). Citatele extinse pe care Adrian Mureșan le oferă din rândurile septuagenarului Steinhardt, călător prin Paris și Londra, reconfirmă, dacă mai era nevoie, curiozitatea celui care dorea să cuprindă, cu mintea, toate lumile posibile și să ofere punți de legătură între ele.

Toate acestea se regăsesc, mai apoi, în scrierile sale: „Referințele literare la care discursul cultural al lui Steinhardt revine mereu par de o diversitate aiuritoare, însă ele pot fi rezumate la câteva paradigme care țin în mare măsură de arealul cultural anglo-francez: clasicismul francez, marii romancieri realști aflați în vogă și în perioada interbelică (Balzac, Stendhal, Flaubert, Zola, Dickens, Wilde, Woolf, Huxley, Céline, și alături de ei: Kafka, Thomas Mann), dramaturgii și teatrologii vizionari (Shakespeare, Molière, Shaw, Artaud, Ionesco), existențialiștii francezi și prozatorii care abordează problematica existențialistă (Sartre, Camus, Weil, Malraux). [...] Cât privește universul *ideilor*, al istoriei,

al esteticii, al criticii și eseisticii literare, Steinhardt recurge ori face trimitere adesea la textele unor Benjamin Constant, Sainte-Beuve, Alain, Denis de Rougemont, Charles Péguy, G. K. Chesterton. Eseistul și criticul cultural caută astfel să-și valideze ideile prin apel și prin analogii întreprinse cu scriitori, artiști și gânditori „occidentali” (p. 349-350). Într-o perioadă dificilă pentru România (începutul anilor 1980), Steinhardt a reușit să fie la același nivel cu scriitorii din Occident. Iar acest lucru a fost, cu adevărat, remarcabil. „Permanenta chestionare și căutare, prin analogii erudite ori insolite, a dimensiunii europene a literaturii române este încă unul dintre instrumentele utilizate cu profit de către acest specialist în *rebranding* literar” (p. 350).

Adrian Mureșan supune atenției fiecare moment important al vieții lui Steinhardt și fiecare lucrare, fiecare încercare de trăire și, mai ales, simțire a ethosului românesc prin comparație cu lumea europeană. Conchide că „valorile echilibrului sunt mereu dublate la Steinhardt de acelea ale curajului, subînțeles în toate fațetele sale, de la existențial până la estetic” (p. 435). Finalul volumului aduce concluziile autorului cu privire la subiectul „subversiunii steinhardtiene”. Aflăm, astfel, că „niciuna dintre cele două vârste [...], nici cea interbelică, a antiutopiei satirice, și nici faza postbelică, a unei autentice rezistențe prin cultură, când scriitorul trece *dincolo* de limita expresiei culturale impuse de autoritate, ca un *liant* între nișele culturale și cele politice, nu sunt confiscate de registrele duplicitarului” (p. 448). Cât despre mesajul suprem al cărții, acesta „este [...] că himerele trebuie înfruntate. Inclusiv în plan cultural” (p. 450).

Volumul *Vârstele subversiunii: N. Steinhardt și deconstrucția utopiilor* este completat de o Bibliografie extinsă, foarte utilă celor interesați de acest subiect. De altfel, prin tot ceea ce conține, volumul lui Adrian Mureșan este, cu siguranță, cea mai bună monografie dedicată lui N. Steinhardt, scrisă până în prezent.

Mihaela Gligor

Corina Iosif, Florica (Bohîlțea) Mihuț și Daniela Zaharia (coord.), *Arhive și cunoaștere*, Editura Universității din București, 2020, 356 p., ISBN: 978-606-16-1198-0

Volumul publicat de Editura Universității din București este o colecție de studii variate, interdisciplinare, cu abordări noi ale unei teme aparent bine cunoscute: arhivele și rolul lor în păstrarea memoriei sociale și culturale. Autorii contribuțiilor sunt universitari, cercetători, muzeografi, arhiviști cu nume consacrate în domeniile lor de expertiză și specializare. Formatul ales de coordonatoare este unul incitant; studiile clasice sunt punctate de interviuri cu specialiști în studii culturale și în profesia de arhivist. Titlurile și rezumatele în limba engleză deschid volumul către un public potențial mai larg și îl introduc în circuitul internațional al cunoașterii.

Ca istoric, am descoperit paleta largă de depozite documentare prin care autorii definesc „arhiva”: sunt arhivele clasice, produse sistematic de diferite instituții de-a lungul timpului și aflate acum în grija statului prin structuri instituționale dedicate, discutate pe larg în interviul cu Alina Pavelescu, dar și monumentele de cunoaștere reprezentate de acumularea de arhive vizuale, materiale (textile, piatră) sau orale. Un alt punct forte al volumului îl reprezintă amploarea diacronică și spațială a cercetărilor: de la clasicismul greco-roman la China antică și istoria modernă a Africii, pe de o parte, și din antichitate la perioada

contemporană, pe de altă parte. Societatea tradițională nu este văzută etnocentrist, ci este studiată în aspectele ei antropologice, precum în studiile din partea a treia, *Arhive – de la etnologie la istorie*, ale Mariei Mateoni, Laura Jiga Iliescu și Ulrike Ettinger.

Metodologic, există diferite abordări și interpretări, însă un filon comun îl reprezintă responsabilitatea resimțită față de păstrarea patrimoniului cunoașterii, interpretarea și transmiterea lui. Dincolo de relația personală a cercetătorului cu arhiva, se conturează nevoia de a răspunde provocărilor aduse de societatea digitală, de respectarea punctului de vedere al specialistului în condițiile de democratizare a accesului la arhive și la date. Arhiva și memoria sunt constructe sociale, iar înțelesurile acestora se modifică de la o generație la alta. Cunoașterea nu vine spontan din contactul cu informația; expertiza istoricilor, etnologilor, arhiviștilor, muzeografilor capătă o miză cu atât mai mare în ghidarea către ceea ce este relevant și are semnificație.

De bun augur este și discuția despre „tradiții”, cum se construiesc și instrumentalizează ele în ultimul secol. „Portul popular” în perioada comunistă a Estului european sintetizează excelent manipularea unor imagini naționaliste în interiorul blocului socialist, dar și comercializarea produselor „manuale” (hand-made) pentru piața occidentală în anii 1970-1980 (vezi articolul U. Ettinger).

Referințele bibliografice ale fiecărei contribuții sunt pertinente și la zi, conectate la discuțiile de specialitate. Volumul se încheie cu o fișă biografică a fiecărui autor, după uzanțele și buna practică a volumelor cu contribuții colective de la editurile academice importante.

Volumul *Arhive și cunoaștere*, coordonat de Corina Iosif, Florica (Bohîlțea) Mișu și Daniela Zaharia și publicat de Editura Universității București este o contribuție utilă studenților din toate disciplinele umaniste, la toate nivelele de studiu, dar este și o lectură care poate stârni interesul unui public educat mai larg.

Mária Pakucs

Zoltán Rostás (coord.), *Condamnare, marginalizare și supraviețuire în regimul comunist. Școala gustiană după 23 august 1944*, Editura Cartier, Chișinău, 2021, p. 454, ISBN: 978-9975-86-471-8.

Volumul coordonat de profesorul Zoltán Rostás cuprinde lucrările prezentate în cadrul Conferinței „Școala gustiană după 23 august 1944. Condamnare, marginalizare și supraviețuire în regimul comunist”, având ca organizatori grupul informal Cooperativa Gusti și Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului din România, desfășurată în perioada 27-28 octombrie 2017.

Lucrările conferinței au fost reunite într-un volum consistent (454 p.), în care descoperim un discurs transdisciplinar specific istoriei sociale, de recuperare a trecutului recent, prin abordări diferite ale strategiilor de supraviețuire a disciplinei sociologice în regimul comunist. Încă din introducerea lucrării aflăm cum a fost gândită această carte de către sociologul Zoltán Rostás: „Abordarea noastră își propune să înțeleagă procesul istoric al destrămării unei școli științifice și a unui domeniu, prin aprofundarea condițiilor socio-culturale relevante și strategiile prin care actorii istorici analizați au căutat să dea sens precarității ivite în viața lor” (p. 15).

La o primă analiză a cuprinsului volumului, se observă structurarea acestuia în trei părți. O primă parte este consacrată prezentării destinului unor membri ai Școlii gustiene (D. Gusti, M. Vulcănescu, H.H. Stahl, Tr. Herseni, A. Golopenția, Șerban Voinea, Gh. Retegan, Ernest Bernea, József Venczel), într-un mod în care accentul cade pe raportul dintre individ (intelectual) și regimul comunist, raport aflat sub semnul „comunicării și influențării reciproce”. El pune în scenă lupta dintre actorii sociali și regimul comunist (ca și context), descrisă sub formă de „rezistențe, ajustări, adaptări, conformări, reprimări, anihilări, ca posibile reacții și răspunsuri care se concretizează la joncțiunea dintre contexte semnificative și o strategie personală și de grup” (p. 15).

Cartea poate fi privită ca o oglindă a preocupărilor principalilor reprezentanți ai școlii gustiene comparativ cu activitățile sociologilor din alte țări, precum Cehia, Slovacia, Ungaria și Bulgaria, luând ca reper aceeași perioadă de timp. Cadrul e dat de abordarea stalinistă care a desființat domeniul sociologiei, dar, dincolo de axa temporală, situațiile din țările vizate anterior, comparativ cu România, diferă foarte mult din cauza stadiului diferit al instituționalizării și profesionalizării sociologiei în fiecare dintre acestea.

La o privire de ansamblu se poate vedea cum România avea școala sociologică cea mai bine conturată, instituționalizată și acțiunea sociologică cea mai amplă și mai bine organizată, evidențiată în volumul de față, la polul opus aflându-se celelalte țări din jurul nostru.

Volumul debutează cu studiul profesorului Zoltán Rostás despre *Dimitrie Gusti și școala sa după 23 august*, dată care a marcat instaurarea regimului comunist în România și începutul perioadei de marginalizare a sociologiei ca disciplină la noi. Modul de cercetare gustian a fost contestat din interiorul școlii, încă din anii 1937-1938, de către Anton Golopenția, care a propus ca metodă de lucru „monografia sumară”. Sociologul Dimitrie Gusti a urmărit de-a lungul carierei sale de profesor, director, academician să „elaboreze strategii de supraviețuire a Școlii monografice” (p.21), dincolo de tranzițiile socio-politice la care a fost supusă România după 1944. Din postura de președinte al Academiei Române, el se gândește la înființarea unui organism de coordonare a cercetării științifice, pe plan intern, ca un fel de umbrelă pentru „repornirea și protejarea cercetării monografice” (p.23), iar pe plan extern a urmărit să obțină protecție internațională pentru sociologia românească prin restabilirea legăturilor profesionale internaționale, întrerupte din cauza războiului mondial. Pensionarea în 1947 a lui Dimitrie Gusti și adoptarea reformei învățământului din 1948, prin care sociologia ca disciplină este scoasă din programa universitară și liceală, constituie semnale evidente ale începutului marginalizării sociologiei.

Pe lângă înlăturarea liderului Școlii sociologice, și alți „membri de frunte ai școlii au fost marginalizați mai devreme sau mai târziu, [iar] cei mai puțin cunoscuți au avut destine mai variate. Cei mai norocoși au supraviețuit prin reconversie profesională, ajungând economiști, statisticieni, psihologi, folcloriști, etnografi, istorici, profesori de limbă și literatură română la licee” (p. 32).

Dintre sociologii care au fost arestați în perioada regimului comunist, câțiva au murit în detenție, alții au ispășit pedepse pe diferite durate, iar o bună parte au fost reabilitați abia în anii '60. Toți cei care au făcut parte din Școala gustiană au încercat să supraviețuiască, pe măsura posibilității lor umane și morale, avatarurilor instaurării regimului comunist în România, iar sintagmele „iminentă incertitudine” și „justiție de tranziție” descriu cel mai bine starea de spirit a monografiștilor și contextualizarea actului de justiție din perioada comunistă.

Un studiu consistent, avându-l ca autor pe Ionuț Butoi, este dedicat traseului biografic al lui Mircea Vulcănescu, un membru de seamă al Școlii gustiene, prin care se urmărește descrierea perioadei de început a comunismului de tranziție din România, „aflată sub influența URSS, precum și în microcontextele relevante social: cercul prietenilor și cunoscuților săi monografiști, cercul apropiaților familiei sale, cercul familial” (p. 37). Pentru acest studiu, sociologul a apelat la diverse surse de informare: cărți, rapoarte ale comisiilor de studiere a holocaustului și de analiză a dictaturii comuniste din România, lucrări dedicate jurnalului inedit al Mărgăritei Ioana Vulcănescu, documente sociale („Scânteia”), periodice, documente din arhivele naționale și CNSAS. Cu ajutorul acestor surse, autorul creionează „strategia de supraviețuire și de adaptare a lui Vulcănescu la schimbările dramatice din țară și din viața personală” (p.37).

Utilizarea într-un text de factură științifică a jurnalelor din arhiva privată a familiei Vulcănescu imprimă studiului o notă de firesc și de familiarizare a cititorului cu spiritul vremii, cu schimbările apărute după război în viața intelectualității românești, cu modul în care politicul contribuie la înrăutățirea condițiilor de detenție, dar și maniera în care „se pot reconstitui și rețelele sociale din perioada interbelică și cea a războiului și modul în care ele se reproduc sau supraviețuiesc în noul context” (p. 85).

Următorul studiu, datorat Alinei Juravle, este dedicat lui Henri H. Stahl și fratelui acestuia, Șerban Voinea, și surprinde încercările acestora de recuperare a sociologiei gustiene dintr-o perspectivă social-democrată. Punctul central al lucrării se axează pe dezbateră manualului *Introducere în sociologie*, editat în 1945 și reeditat apoi în 1947, având un număr aproximativ dublu de pagini, dar și un punct de vedere marxist, exprimat și recunoscut chiar într-un pasaj ce descrie scopul manualului. Autoarea se întreabă dacă modul în care a fost scris manualul din anul 1947 reflectă „o strategie de supraviețuire în spatele ideilor publicate” în această ediție, în contextul „intervențiilor politice și sociale radicale și violente și al schimbărilor ample, ce pătrund și se impun chiar și în discursul științific” (p. 97), cu scopul nedeclarat al acestora de a-și păstra o „autonomie funcțională” în ciuda politicii și ideologiei vremii. Cei doi autori pledează pentru „roștul și rolul sociologiei și al sociologilor în noua lume [instalarea regimului comunist, nota noastră] – acela de sprijin întru ghidarea și buna desfășurare a proceselor de schimbare socială”, folosindu-se în acest sens de un discurs științific care ascunde mesajele semnificative „sub un strat al discursului ce se aliniază cerințelor regimului” (p. 138). Susținem punctul de vedere al autoarei că pledoaria folosită de autorii manualului apărut în '47 se substituie unei „strategii de supraviețuire” a sociologilor gustieni.

Ultimele lucrări și proiecte ale sociologului Anton Golopenția sunt aduse în atenția noastră de către fiica acestuia, Sanda Golopenția, o reputată lingvistă, cu prodigioasă activitate profesională și publicistică. Aceasta reușește să contureze biografia tatălui ei din perioada 1945-1951, în fapt, ultimii ani din viața profesională a acestuia, care s-au împărțit în trei perioade distincte (p. 141): 1) etapa 1945-1948, în care A. Golopenția activează la Institutul Central de Statistică, unde a reușit să introducă câte ceva din organizarea și modul de muncă din Institutului Social și Seminarul de Sociologie al profesului D. Gusti, urmărind ca publicațiile internaționale importante să cuprindă date referitoare la România; 2) etapa 8 septembrie 1948 – 16 ianuarie 1950, în care, după ce a fost forțat să-și dea demisia din I.C.S., lucrează pentru Comisia de Stat a Planificării, căutându-și, în același timp, o slujbă în învățământ sau cercetare; 3) etapa de după 16 ianuarie 1950, care reprezintă începutul sfârșitului pentru A. Golopenția, arestat ca martor în ancheta Pătrășcanu;

la 9 septembrie 1951, se stinge din viață în detenție, datorită chinurilor la care a fost supus. Arestarea sa avusese loc la Biblioteca Academiei, unde lucra la un proiect legat de statistica orașelor din România.

Este văzut ca unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai școlii gustiene și plasat „între cei mai constructivi intelectuali români care activau în țară” în „anii marilor prefaceri postbelice” (p. 147), capacități care nu l-au ajutat să-și modifice destinul tragic. A fost un profesionist adevărat, întrucât obișnuia să-și organizeze viața profesională din timp, ceea ce poate fi observat și din analiza scrisorii-testament lăsată nouă, prin intermediul lui Miron Constantinescu, în care sunt descrise proiectele la care ar fi vrut să lucreze, dacă viața ar fi fost mai îngăduitoare cu el.

Corina Doboș evocă traiectoria profesională a sociologului Gheorghe Retegan și surprinde „modul în care provocările instituționale, ideologice și politice prin care științele sociale au trecut în perioada regimului comunist din România au determinat importante reconfigurări epistemologice și personale în acest domeniu” (p. 166). Anton Golopenția este cel cărui Retegan îi datorează orientarea profesională spre sociologie.

Între anii 1948-1950, activitatea profesională a lui Gh. Retegan s-a focusat pe cercetările ce vizau anchetarea condițiilor de viață familială atât în mediul rural, cât și în cel urban, cu preponderență a salariaților. Un alt moment important în cariera lui Retegan îl reprezintă cercetările monografice socio-economice desfășurate între anii 1957-1959 sub egida Institutului de Cercetări Economice, cercetări în care este folosită „regiunea” ca metodologie de lucru, dar și ca mod de analiză și interpretare. „Opțiunea lui Retegan pentru abordarea de tip regional în cercetările monografice realizate la ICE pledează și ea pentru depășirea cadrului teoretic și interpretativ gustian imprimat cercetării monografice” (p. 201).

În anii '60, după ce a ieșit din închisoare, Retegan se specializează în domeniul demografiei, o alegere ce „ne va ajuta să înțelegem mai bine modalitățile în care strategiile de redefinire profesională adoptate de către unii dintre foștii membri ai Școlii gustiene în perioada postbelică au contribuit la dezvoltarea a diferite domenii ale cercetării sociale în perioada comunistă” (p. 207). Trebuie menționate și încercările acestuia de „(re)definire disciplinară și epistemologică a demografiei, întreprinse mai ales în a doua parte a anilor '60, în contextul intensificării eforturilor de instituționalizare a disciplinei” (p. 209) și de a transforma în „știință a populației” (p. 210).

Destructurarea instituțională a sociologiei din anul 1948 nu a însemnat, pentru o bună parte dintre membrii școlii gustiene, un capăt de drum din punct de vedere profesional, ci un prilej de orientare spre alte specializări din domeniul cercetării sociale. Un exemplu în acest sens îl constituie Gh. Retegan, care a „oscilat între statistică, monografie și demografie, domenii în care el își putea valorifica cunoștințele de cercetare empirică” (p. 215).

Urmează un alt studiu de caz, realizat de către Irina Nastasă-Matei, în care autoarea își propune să surprindă opțiunile ideologice ale sociologului Ernest Bernea și consecințele lor postbelice. Dilema de la care pornește Irina Nastasă-Matei în demersul său este cum a fost posibil ca „membri ai aceleiași generații, cu preocupări similare în epocă și cu o ideologie reprobabilă, să aibă parte ulterior de destine și traiectorii atât de diferite?” (p. 224). Regimul comunist a avut față de intelectualii cu un trecut legionar moduri diverse de raportare: unii au fost pedepsiți, alții reabilitați sau chiar „adoptați”, și, implicit, s-a ajuns astfel la trasee profesionale și umane diferite. Autoarea recunoaște că „sursele folosite sunt anevoie de gestionat și interpretat” (p. 225), datorită diversității lor: interviuri de istorie orală – cu un pronunțat caracter subiectiv – și documente din arhiva fostelor servicii secrete –

„pline de erori și incoerențe” – care totalizează peste 1500 de file. Apartenența lui Ernest Bernea la mișcarea legionară „s-a manifestat mai ales în plan publicistic” (p. 231).

Ernest Bernea a fost anchetat și întemnițat, dar a fost eliberat după ce s-a desolidarizat de mișcarea legionară de fiecare dată, în 1943, 1949, 1957 (p. 235). Regimul comunist a încercat să-l racoleze ca informator al Securității în mai multe rânduri, în 1957, 1962-1963, reușind să-l recruteze la sfârșitul anului 1966; un an mai târziu a fost abandonat ca agent informativ, pentru că nu furniza informații de calitate. Ernest Bernea, recuperat de regimul comunist, a fost „plasat în poziții cel puțin confortabile și publicat, cu atât mai mult cu cât filonul naționalist, specific legionarismului, dar și național-comunismului, era la mare căutare după 1965” (p. 245), dar nu s-a acomodat cu regimul.

Istoricul Dragoș Sdrobiș își propune să reconstituie traseul biografic al lui Traian Herseni pentru a putea „contextualiza, nuanța și explica acțiunea represivă dusă împotriva sa de autoritățile antonesciene și, mai apoi, comuniste” (p. 254). Lui Traian Herseni i se reproșează dintr-o perspectivă moralistă „opțiunile sale politice conjuncturale și activitatea din timpul comunismului, de după eliberare” (p.18). Traian Herseni își justifică afilierea la legionari „ca un act de oportunism ce l-ar fi putut ajuta în cariera universitară” (p. 260). El se folosește de construcția imaginii de „tehnician” pentru a-și justifica angajamentele trecutului. Principala sursă de documentare a istoricului Sdrobiș o constituie datele din arhiva CNSAS, notele informative ale lui Herseni, care au fost coroborate cu note memorialistice, pentru „o reevaluare a traiectoriei lui Herseni prin ochii celui alt, prin «celălalt» înțelegând instituțiile statului sau cunoștințe, (in)amici sau colaboratori” (p. 255).

Din biografia profesională aflăm că Herseni a cunoscut epurarea academică datorită opțiunilor ideologice din tinerețe, dar și detenția, că a colaborat cu Securitatea (notele au fost considerate irelevante pentru regim) și că a fost reabilitat de către regimul comunist. Autorul descrie secolul XX ca unul „al extremelor”, în care „Herseni devine, și el, un reprezentant al alegerilor greșite într-un secol al derivelor totalitare” (p. 286). Prin urmare, Sdrobiș conchide: „Caracterul insidios al comunismului [...] își găsește o mare parte din «succesul» său prin oamenii care l-au susținut din conformism, compromis sau din oportunism” (p. 286).

Sociologii Balázs Telegdy și Levente Székedi ne propun două studii, în care surprind situația sociologiei maghiare din România în timpul regimului comunist și aduc în discuție încercările legate de reconstrucția universității și a sociologiei, prin intermediul evenimentelor din viața sociologului gustist József Venczel, pe de o parte, iar, pe de altă parte, autorii urmăresc cum salvarea gândirii sociologice maghiare s-a datorat altor discipline sociale, numite „ramuri de evadare” (p. 303), modul în care și-au însușit abordarea discursivă și metodologia de lucru gustiană. Dovadă stau monografiile de natură economică, cercetările folclorice materializate în culegeri de cântece, studiile de istorie ce vizează mediul rural secuiesc, cercetările empirice de lingvistică, care s-au concretizat în studii de dialectologie și toponimie, atlase lingvistice etc.

Prin urmare, „Supraviețuirea și apoi renașterea sociologiei în jurul cercetării empirice tot mai perfecționate într-o perioadă în care teoretizările despre lumea socială (...) deveniseră riscante, pune în evidență cât de importante se dovedesc transmiterea și inovarea metodologiilor de cercetare în ecuația reconfigurării instituționale și disciplinare a sociologiei” (p. 215-216).

József Venczel a fost implicat în predarea sociologiei la Universitatea „Bolyai” conform modelului gustian de organizare a predării și a seminarului, întrucât „perspectiva

interdisciplinară care a caracterizat metoda monografică a Școlii sociologice de la București a avut o influență determinantă asupra lui József Venczel care, în spiritul acestei perspective, a dorit să continue și să dezvolte modul de predare și de aplicare a științelor sociale maghiare din Ardeal” (p. 293). Anii (1947-1969) de după instaurarea comunismului în România i-au adus lui József Venczel două arestări (1947, 1950) și apoi o perioadă de douăzeci de ani de marginalizare științifică totală. După eliberarea din închisoare, s-a angajat în posturi aflate sub nivelul lui de pregătire, pentru ca, în anul 1969, să fie reangajat în cadrul Laboratorului de sociologie al Universității „Babeș-Bolyai”.

În a doua parte a volumului, sunt de remarcat studii care vizează așezarea în contextul est-european a sociologiei gustiene, precum și evidențierea parcursului/soartei disciplinei sociologice în țări precum Cehia, Slovacia, Ungaria și Bulgaria.

Marek Skovajsa a căutat dovada influenței Școlii sociologice de la București în Cehia printr-o analiză a publicațiilor (cărți - variind de la tratate teoretice până la monografiile sociologice rurale, jurnale) sociologice din această țară din perioada 1925-1950. Receptarea influenței Școlii lui Gusti în sociologia cehă s-a limitat, în mare măsură, la conștientizarea principiilor de bază ale metodei monografice gustiene și a teoriei sociologice extrase din surse secundare. Perioada 1937-1947 este catalogată ca fiind momentul când referințele gustiene mai specifice au apărut ocazional în publicații sociologice din Cehia și Slovacia. Nu peste mult timp, dezvoltarea autonomă a științelor sociale a fost împiedicată de dictatul politic al unui partid comunist din ce în ce mai autocratic. Sociologia ca disciplină a fost în mod oficial eliminată din instituțiile academice cehe în 1948, când seminariile sociologice ale universităților au fost închise, iar, după acest moment, receptarea Școlii sociologice de la București în sociologia rurală din Cehia a fost una limitată.

Eva Laiferová publică un studiu despre destin și schimbare în sociologia slovacă modernă, după Al Doilea Război Mondial, sub influența Școlii gustiene, și remarcă impactul acesteia în formarea sociologiei în Slovacia. Aceasta numește două centre importante de cercetare sociologică în Slovacia: un departament sociologic înființat la Ministerul Științific slovac și un altul la instituția culturală Matica. Se amintește și de un grup de studenți și cercetători condus de Anton Štefánek, care au format un departament de sociologie aplicată la Universitatea din Bratislava. Anton Štefánek își însușește și dezvoltă orientarea metodologică a lui Gusti, aceasta fiind esențială pentru concepția sa; cu ajutorul ei și-a apărut proiectul sociologic – metoda sociografică, și a pus bazele propriei școli sociologice, denumită Școala sociografică din Bratislava. Anul 1948 a fost momentul lichidării sociologiei din Slovacia, care a impactat viața și perspectivele sociologilor pe o perioadă lungă de timp.

Vera Szabari supune atenției unele idei legate de oportunitățile sociologiei maghiare între anii 1945 și 1948. În Ungaria, instaurarea regimului comunist a declanșat o serie de schimbări economice și politice, dar și unele mai radicale în mediul academic. Autoarea e de părere că influența politicii în sociologie în Ungaria a fost în mare măsură determinată de contextul social, politic și economic, atât înainte, cât și după 1945.

Svetla Koleva studiază sociologia bulgară din perspectiva celor 60 de ani de confruntări cu provocările științifice și sociale ale construcției disciplinare (1945-2005). Autoarea e de părere că, în analiza istorică a disciplinei sociologice, fiecare țară folosește anumiți indicatori, care iau în considerare, pe de o parte, opoziția tradiție/schimbări, factori de dezvoltare externi/interni, metode calitative/cantitative, Est/Vest, paradigme ale marxismului/non-marxismului, iar, pe de altă parte, se apleacă asupra unor evenimente cheie din istoria secolului XX ca referențial temporal. În acest fel, regăsim în imaginea generală anumite

repetiții, dar și anumite specificități naționale, care introduc o notă locală, dar rămân indistincte și irelevante pentru procesul de construcție a disciplinei (Koleva, p. 433).

Mai presus de toate, punerea accentului pe contextul dezvoltării sociologiei în fiecare țară ne permite să vedem disciplina în numeroasele situații naționale ale practicării sale, fiecare dintre acestea putând deveni un studiu de caz specific care să dezvăluie condițiile pentru producerea cunoștințelor sociologice. Întrucât privirea fiecărei practici naționale a disciplinei, ca parte a unei istorii comune și specifice, va facilita plasarea ei într-o perspectivă comparativă în care toate particularitățile nu sunt caracteristici endogene, ci zone care problematizează propria practică a disciplinei (Koleva, p. 433).

Volumul se încheie cu un studiu al lui Bogdan Popa dedicat recuperării sociologiei monografice din anii 1960-1970, în contextul repunerii pe tapet chiar a sociologiei ca disciplină și a încercării de afirmare a ramurii sociologiei sportului. Încercarea de reabilitare și reinstituționalizare a sociologiei în anii '60 „a coincis cu creșterea interesului autorităților pentru problemele tineretului. Din acest motiv, spre deosebire de istorie, sociologia a integrat mai ușor sportul printre temele sale de cercetare” (p. 445). Autorul citat consideră forțată orice apropiere între fenomenul sportiv și Școala gustiană, pentru că lipsește o propunere de elaborare a unei metodologii specifice de cercetare a fenomenului sportiv de către Școala lui Gusti.

În concluzie, cartea pledează pentru o recuperare în manieră gustiană a trecutului recent, prin urmărirea destinului profesional ale unor reprezentanți ai Școlii gustiene și a rolului acestora în supraviețuirea sociologiei în România, chiar și în urma scoaterii acesteia în afara legii, prin omiterea sa din reforma învățământului din 1948. „Loviturile pe care le-a încasat Școala gustiană au fost cauzate, în primul rând, de strategia stalinistă de disciplinare a țării intrate sub sfera de influență a URSS” (p. 16). Nu trebuie uitată așezarea în context est-european a sociologiei gustiene, prin urmărirea impactului/receptării acesteia în evoluția sociologiilor din țări ca Cehia, Slovacia, Ungaria și Bulgaria.

Dacă sintetizăm titlul cărții, rămânem cu cei trei termeni cu care operează regimul comunist în România, și anume: condamnare, marginalizare, supraviețuire – a disciplinei sociologice și a intelectualilor, în cazul nostru particular. Schematic, relația poate fi descrisă astfel: regimul *condamnă* disciplina sociologică la disoluție, iar pe intelectuali la privare de beneficii socio-economice, de libertate, și-i orientează spre strategii individuale și de grup, de conformare, adaptare; după condamnare, apare *marginalizarea* științei sociologice și, implicit, a sociologilor, iar răspunsul acestora îl reprezintă strategia de reinventare, rezistență, cedare; prin urmare, procesul de marginalizare presupune găsirea de soluții de *supraviețuire* a disciplinei sociologice prin orientarea acesteia către cercetarea empirică și a sociologilor spre strategii de adaptare sau de activare în alte domenii ale cercetării sociale, de reinventare profesională. Toate alegerile actorilor sociali sunt raționale în primul rând pentru supraviețuirea ca individ, și apoi, în al doilea rând, se urmărește, pe cât posibil, păstrarea a câte ceva din fosta poziție socială și profesională, pentru că, nu-i așa, „Oamenii sunt precum istoria: un proces în devenire” (p. 17).

În ce constă noutatea lucrării *Condamnare, marginalizare și supraviețuire în regimul comunist. Școala gustiană după 23 august 1944*, coordonată de sociologul Zoltán Rostás? Aceasta reprezintă dovada vie că pentru a scrie despre secolul XX nu trebuie să fii doar istoric, ci este necesar să aduci o perspectivă multidisciplinară asupra trecutului recent (Școala gustiană). Lucrarea ne oferă o perspectivă complexă asupra relației care se stabilește între regimul comunist și traseele profesionale ale intelectualilor, pe care le putem

analiza și prin prisma documentelor din arhivele CNSAS legate de dosarele foștilor colaboratori ai Școlii gustiene. Utilizarea arhivelor aduce în spațiul public un plus de cunoaștere și ne oferă șansa de a corobora informațiile din dosare cu interviurile realizate de-a lungul timpului cu foști colaboratori ai Școlii gustiene, interviuri ce au și fost publicate de Zoltán Rostás: *Monografia ca utopie* (2000), *O istorie orală a Școlii Sociologice de la București* (2001), *Sala luminoasă* (2003), *Parcurs întrerupt* (2006) etc.

Diversitatea informațiilor pe care le găsim în paginile lucrării *Condamnare, marginalizare și supraviețuire în regimul comunist...* ne îndeamnă să reflectăm la ce înseamnă supraviețuirea și care este prețul supraviețuirii într-un regim totalitar, dar cel mai important aspect este acela că lucrarea nu emite „judecăți” și nici „verdicte”, ci lasă publicului cititor posibilitatea să tragă propriile concluzii și îi invită pe cei interesați de istoria sociologiei românești la aprofundarea subiectului, pentru a găsi noi direcții de cercetare.

Florența Lozinsky

Ionuț Constantin Isac, Victor Constantin Măruțoiu, *Ferestre spre absolut. Antologie de studii filosofice și teologice.* Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2020, 228 p. ISBN 978-606-17-1733-0

Doi eminenti cercetători clujeni, Ionuț Constantin Isac și Victor Constantin Măruțoiu, au publicat în colaborare o lucrare de un interes deosebit: *Ferestre spre absolut. Antologie de studii filosofice și teologice.* (Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2020, 228 p.), sub egida Departamentului de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „George Barițiu”, din cadrul Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, într-un program nemărturisit, dar evident, de reapropriere între filosofie, ca domeniul socio-uman central, și teologia filosofică interpretativă sau de profunzime, *in statu renascendi* în centrul universitar-academic clujean din ultimele decenii. Nu e prima oară când coordonatorul Sectorului de Filosofie, Psihologie și Științe ale Educației, dr. Ionuț Constantin Isac, cu o bogată și diversificată activitate de cercetare fundamentală și de editare a valorilor semnificative ale istoriei gândirii românești, și l-a asociat pe mai tânărul teolog clujean Victor Constantin Măruțoiu într-un demers editorial comun, întrucât, în urmă cu mai puțin de doi ani, la aceeași cunoscută și prestigioasă Casă a Cărții de Știință, cercetătorii clujeni au editat împreună lucrarea *Lucian Blaga și Marele Anonim. Studii și însemnări blagiene*, a lui Dumitru Isac, ca parte din proiectul generos „Valorificarea gândirii sociologice și filosofice din Transilvania”, dându-ne o ediție științifică-model de acuritate și de acuratețe în restituirea unui manuscris datorat profesorului Dumitru Isac (1914-1984). Nu e deci de mirare că o parte din acea ediție revine acum în capitolul VII din cartea pe care o recenzez (p. 95-132), cu care se încheie exemplar și rîl contribuțiilor la această lucrare ale cercetătorului Ionuț Constantin Isac. Această secțiune marca, în ediția din 2018, o introducere (vezi acolo p. 7-48) în opera manuscrisă a părintelui său, al cărui dialog de profundă substanță cu gândirea blagiană, distinsul nostru coleg ni-l face accesibil astăzi, editându-i vechile contribuții exegetice (din 1938, 1939, 1943) alături de cele date la lumină, târziu, după 1990, în publicația academică serială *Studii de istorie a filosofiei românești* (tomurile X, 2014, XI, 2015), și de paginile de manuscris păstrate de părintele său, în așteptarea unor „vremuri mai bune”, și publicate, în 2018, pentru prima dată. Aceste pagini de manuscris sunt, așadar, un fel de „scriere de sertar”, care nicidecum nu ar fi putut vedea

lumina tiparului înainte de 1990. Gestul restitativ al lui Ionuț Isac a fost atunci sprijinit de mai tânărul teolog, atras, probabil, și de implicațiile cu caracter teologico-filosofic ale dialogului Lucian Blaga – Dumitru Isac. De altfel, ca un fel de postfață a ediției realizate de cei doi cercetători, Victor Constantin Măruțoiu publica, în 2018, studiul filosofico-teologic „Lucian Blaga și Marele Anonim: între creaționism și determinism. Conceptualizare metafizică și gnoseologică din perspectiva Profesorului Dumitru Isac” (p. 256-272), în ediția din 2018, dovedindu-și preocuparea pentru studierea implicațiilor teologico-religioase ale trilogiilor blagiene și a cunoscutului atac al teologilor ortodocși la adresa gândirii filosofice blagiene.

Revenind la obiectul acestei recenzii, antologia comună de studii *Ferestre spre absolut*, cititorul de carte filosofică-teologică va constata cu satisfacție intelectuală certă un ingenuu dialog domeniial instituit între cercetătorul și editorul experimentat și atât de stăpân pe domeniul filosofiei, dr. Ionuț Constantin Isac, și mai tânărul său prieten și colaborator, Victor Constantin Măruțoiu, „teolog cultivat și erudit”, căruia filosoful Ionuț Constantin Isac îi prezintă, cu nespusă căldură, partea de contribuție la noua carte, acele „nuclee ale stăruințelor sale studioase, cu caracter unitar pe tema științei despre Îngeri sau a anghelologiei”, din a doua secțiune a cărții comune (p. 137-228), cu capitolele IX. „Opera Filoniană, scrierea Augustiniană și Filonul Ieronimic între malak și ‘ira’”, X. „Prezența și non-prezența Îngerilor în actul Crucii”, XI. „Sfinții Îngeri în gândirea Sfântului Vasile cel Mare”, XII. „Simbol și expresie vetero-testamentară a noțiunii de înger: Îngerul Domnului” și XIII. „Definirea prezenței și a slujirii Sfinților îngeri, în Epistola către Evrei”.

Studiile incluse în antologie de domnul Ionuț Constantin Isac, respectiv cele din capitolele II. „Constantin Noica despre cum e cu puțință ceva nou. Filosofia lui *Ingenium Perenne*”, III. „Aspecte ale relației dintre filosofie, cultură și religie în concepția lui Marin Ștefănescu”, IV. „Zevedei Barbu – centenar. Din publicistica la revista *Saeculum*”, V. „Discurs și emoție: Oratorul Ion Petrovici receptat de auditorul Ion Didilescu”, VI. „Semnificații ale Criticii Pozitivismului la Mircea Florian și Lucian Blaga”, VII. „Polemica Dumitru Isac – Lucian Blaga sau despre Întâlnirea celor *două Critici*. Reflecții blagiene despre specificul etnic”, ne dezvăluie cu și mai multă pregnanță un spirit analitic dintre cele mai comprehensive și mai echilibrate, aplecat asupra istoriei filosofiei românești interbelice și actuale, căruia tinerii cercetători îi datorează mulțumiri pentru aceste veritabile modele de dăruire profesională și de spirit constructiv-interpretativ matur, ce întrunesc, cum bine subliniază Victor Constantin Măruțoiu, „cele mai înalte cerințe ale abordării de specialitate, ale interpretării hermeneutice și exegetice, fiind de un înalt grad de performanță în cercetarea științifică.” (p. 9).

În „introducerea” pe care o face studiilor lui Victor Constantin Măruțoiu, VIII. „Pe căile îngerilor: Ferestre spre absolut”, mentorul filosofic al acestui cercetător teolog, care a susținut, în 2014, o teză de doctorat sub îndrumarea profesorului univ. dr. Stelian Tofană: *Anghelologia Noului Testament. O perspectivă a teologiei biblice contemporane*, referindu-se la contribuțiile antologate de co-autorul cărții în discuție, afirmă că acestea pun în lumină „consecvența” și „stăruințele” redevabile în „deslușirea și sporirea treptată a amplitudinii subiectului de referință, determinându-ne să ne dorim publicarea integral-unitară a lucrărilor sale de profil” (p. 133). Afirmă acestea, desigur, cu scopul, indirect mărturisit, al necesității reafirmării exegezelor biblice în Centrul de Studii și Hermeneutică Teologică al Universității „Babeș-Bolyai”, dar, probabil, și gândindu-se la posibilitățile

pe care le-ar avea o abordare interdisciplinară adâncă a raporturilor complexe dintre teologie și filosofie în societatea contemporană.

Îndemnul dat de domnul Ionuț Isac tânărului cercetător spre valorificarea completă în cărți „unitar-integrale” ar aduce, în mod cert, imense servicii celor două domenii socio-umane, după zecile de ani de „secetă editorială” determinată de perioada comunistă. Ne întrebăm, în acest sens, când vom avea ediții critice complete, cel puțin pentru marii profesori de teologie și filosofie ai Universității din Cluj, cu bibliografiile lor complete și cu corespondența științifică aferentă: Virgil Bărbat, Lucian Blaga, D. D. Roșca, Eugeniu Sperantia, Dumitru Isac, George Em. Marica, însoțite de toate referințele critice din epocă și de cele postume. Pasul făcut de cartea editată de cei doi cercetători trebuie receptat în această direcție de valorificare superioară a lucrărilor filosofice și teologice.

Codruța Liana Cuceu

